

La Catalunya suburbana

Els geògrafs Oriol Nel-lo i Helena Cruz conversen amb el periodista Jorge Dioni sobre els models de suburbi catalans a propòsit de l'exposició "Subúrbia", del CCCB

L'exposició «Subúrbia. La construcció del somni americà» | CCCB, 2024 / © Alice Brazziti

La Catalunya suburbana

Una conversa dels geògrafs Oriol Nel-lo, Helena Cruz i el periodista Jorge Dioni sobre els diferents models de suburbi al territori català a propòsit de l'exposició del CCCB

Indrets com Collserola, Corbera de Llobregat i Serra de Marina, al municipi de Vallromanes, representen a Catalunya el fenomen de les urbanitzacions de baixa densitat d'arrel nord-americana, al qual el CCCB dedica, fins al 8 de setembre, l'exposició «Subúrbia. La construcció del somni americà». A la mostra, s'hi pot llegir: «La Catalunya suburbana que avui observem des del parabrisa de l'automòbil o des de la finestra de l'avió mostra com en molts territoris els creixements urbans ja no es corresponen amb la coneguda metàfora de la ciutat "en taca d'oli". En realitat, una munió inabastable de taques d'oli s'ha acabat escampant pel territori i ha donat lloc a una mateixa realitat, repetida i clonada arreu: la urbanització regional dispersa.» Tot i així, es tracta d'un fenomen històricament ignorat que el mateix centre va voler analitzar el passat 2 de maig amb una conversa amb tres grans experts moderada pel periodista Antoni Ribas: els geògrafs Oriol Nel-lo i Helena Cruz, i el periodista Jorge Dioni. «La dispersió de la urbanització en el nostre país té uns trets i unes singularitats pròpies que no la fan una simple transposició o una adopció mimètica del model americà, de l'*sprawl* americà», adverteix Nel-lo, especialitzat en estudis urbans i ordenació del territori i impulsor de la Llei de barris (2004) i la Llei per a la regulació i millora de les urbanitzacions amb dèficits urbanístics (2009). A Catalunya la dispersió es va produir en dues fases ben diferenciades: la primera es va desenvolupar entre el 1959 i el 1980, i la segona, des

del 1980 fins a la bombolla immobiliària. A diferència del model americà de suburbis de primeres residències, d'entrada les urbanitzacions disperses a Catalunya ?i també en altres ciutats com Madrid, València i Sevilla? van ser de segones residències per a la classe mitjana i la baixa classe mitjana, fruit de l'increment del nivell de vida i la incipient motorització durant la segona meitat del franquisme. Aquest va ser, com va explicar Nel·lo, un fenomen «paradoxal», perquè es va produir en el moment més àlgid de la concentració de la població i l'activitat sobre el territori a Catalunya, i en el conjunt d'Espanya. Així, l'any 1975 l'àrea metropolitana de Barcelona ?que és el 2% del territori de Catalunya? va arribar a tenir el 50% de la població del país.

Una altra peculiaritat del model català és que aquestes urbanitzacions van ser majoritàriament irregulars, «fruit de parcel·lacions il·legals de sol que després es van vendre a través de contractes particulars, i aquests territoris no es van dotar dels serveis i els equipaments bàsics», com diu Nel·lo. Amb la recuperació de la democràcia, la Generalitat i els ajuntaments van limitar l'extensió de les urbanitzacions i van impedir noves parcel·lacions il·legals, però no van revertir les classificacions existents. Això va fer que la disseminació es consolidés i que, al mateix temps, les administracions comencessin a dotar les àrees existents de serveis urbanístics. En aquell moment l'espargiment es va produir «a favor de tendència», és a dir, en un moment «d'explosió urbana», durant la qual Barcelona va perdre 250.000 habitants entre el 1975 i el 1996. Així, la urbanització es va consolidar i va arribar cada vegada més lluny, fins a la Cerdanya, les Terres de l'Ebre i el Camp de Tarragona. Segons Francesc Muñoz, entre el 1987 i el 1989 la construcció de cases unifamiliars no va baixar mai del 45% sobre l'habitatge nou construït a pràcticament tot el territori de la província de Barcelona, i entre el 1985 i el 2005 el ritme mitjà de construcció de cases unifamiliars va arribar a ser d'una casa nova per hora.

Quan Jorge Dioni, autor dels assajos *La España de las piscinas* (2021) i *El malestar de las ciudades* (2023) ?tots dos publicats per l'editorial Arpa? es va voler endinsar en el coneixement dels suburbis catalans, es va trobar amb reaccions entre la negació i l'agressivitat. Per què? «Perquè no hi ha ficcions», adverteix. Només va trobar un contingut audiovisual on surt la Barcelona de les piscines: *Crim*s, amb episodis especials com els que la sèrie va dedicar al crim de la Guàrdia Urbana, on es va poder veure la diversitat dels habitatges i de la població que hi viu. Dioni apunta que aquesta Barcelona és «invisible per la seva extensió». En canvi, per a Helena Cruz, experta en ordenació del territori i planificació urbana i codirectora del despatx d'urbanistes Territoris XLM, la situació sembla que no ha canviat en els últims vint anys. «Quan anem a treballar als municipis ?i no només en la primera corona de l'àrea metropolitana, sinó en entorns de municipis turístics al litoral o a les comarques centrals del Bages?, ens trobem que les urbanitzacions disperses són problemàtiques del dia a dia dels departaments d'urbanisme, que són problemes que tenen sobre la taula, que tenen dificultats per saber com gestionar-les i també quins recursos poder-hi destinar.»

Els costos de la urbanització dispersa

Per abordar el fenomen de la urbanització de baixa densitat a Catalunya, cal tenir en compte la diversitat de les construccions, amb situacions d'infrahabitatge, grans extensions de cases en renglera, i habitatges benestants en parcel·les de grans dimensions. També és necessari observar les característiques del terreny, els planejaments i les diferències en característiques sociodemogràfiques i les capacitats econòmiques de la població. La Diputació de Barcelona va elaborar un catàleg d'urbanitzacions amb dèficits (UDUs) entre el 2017 i el 2021. Es tracta d'«aquelles implantacions residencials de baixa densitat que no han complert el procés de transformació física i jurídica del sòl». Són parcel·les que no han aconseguit la condició de solar i, per això, no s'han pogut integrar en el «Sol urbà consolidat». En total, n'hi ha 673, 335 de les quals tenen dèficits urbanístics, que poden ser dotacionals (no disposar dels serveis bàsics), jurídics (presentar alguna irregularitat jurídica) i de planejament (incomplir el planejament urbanístic en el moment de la seva construcció, o per l'aparició de noves limitacions). Pel que fa a la distribució d'aquestes 335 unitats, el 75% es troba en cinc comarques: el Vallès Oriental, el Baix Llobregat, el Maresme, el Vallès Occidental i el Garraf. Les tres que en tenen més concentren el 51% de les UDUs: el Vallès Oriental (65), el Baix Llobregat (55) i el Maresme (51). Segons aquest estudi, un dels problemes més importants que pateixen és el del territori irregular on estan ubicades. Ocupen més de 10.000 hectàrees i, d'aquestes, aproximadament 6.300, presenten dificultats derivades d'una topografia complexa. Més concretament, gairebé un 60%

de la superfície de les UDU té una pendent superior al 20%.

Condicions com aquestes fan que els costos de la urbanització dispersa siguin molts, i molt diversos: l'emergència climàtica ha accentuat l'impacte ambiental, i també hi ha els de l'administració pública en el cas de la recollida de residus i altres serveis. Un altre dels problemes és la dificultat de combatre la sensació d'inseguretat que tenen a vegades els habitants d'aquests entorns. Així, com ha recollit Dioni a *La España de las piscinas*, el sentiment de desafecció d'aquestes poblacions té un impacte polític en formes autoorganitzatives i, fins i tot, en l'aparició de candidatures que defensin els interessos de les urbanitzacions.

En termes financers, els municipis que recaptin més són els que requereixen menys inversió social, mentre que els que menys recaptin són els més vulnerables. Com que aquests últims tenen una base fiscal més baixa i concentren habitatge de pitjor qualitat, acaben tenint menys serveis. Nel·lo afirma que aquesta situació es produeix des de temps d'Ildefons Cerdà i que la novetat que s'ha produït ara és que ha pres una «escala metropolitana». Així, ja no s'especialitzen barris o carrers d'una localitat els uns respecte als altres, sinó «municipis i eixos metropolitans sencers respecte al conjunt de la metròpolis». En un extrem hi ha els eixos de benestar, com l'espai que s'enfila des de Sarrià-Sant Gervasi, salta per Vallvidrera i se'n va cap a Sant Cugat. També hi ha l'eix de la Diagonal, que se'n va cap a Finestrella, Sant Just Desvern i Sant Joan Despí. I a l'altre extrem hi ha l'eix de la carretera de Collblanc, la Florida i la Torrassa, i l'eix del Besòs.

Segons un estudi sobre els ingressos municipals a l'àrea metropolitana de Barcelona portat a terme per Nel·lo amb Carles Donat i Joan Checa, el 75% de la població situada en el 10% de la renda més baixa viu en un primer quartil que té uns ingressos d'uns 950 euros per càpita. En canvi, els ingressos del quartil de renda més alta són d'uns 1.600 euros. La diferència entre l'un i l'altre és molt notable. La segregació residencial a escala metropolitana, la fragmentació administrativa i la manca d'un govern metropolità amb capacitat de consolidació fiscal, és a dir, de redistribuir recursos, «manté la desigualtat», adverteix Nel·lo, «la consolida i l'agreuja».

La contenció de les urbanitzacions

La principal estratègia de rehabilitació de la urbanització de baixa densitat és contenir-la, encara que això signifiqui «remar a contracorrent», com diu Cruz. Segons una enquesta recent, un 36% dels joves catalans d'entre 16 i 34 anys ?gairebé 600.000 joves? marxarien a viure al camp en els pròxims cinc anys. La feina que hi farien no seria agrària, sinó que associen aquest entorn al teletreball, al comerç electrònic i al somni de l'habitatge unifamiliar. El que implica aquesta intenció manifestada pels joves implica és una expansió de la ciutat en els entorns rurals. Com explica Nel·lo, hi ha tres actituds davant de la dispersió de la urbanització: una contempla extirpar-la, però les implicacions socials i polítiques són massa negatives. Una altra, a l'altre extrem, implica afavorir-la. I entre totes dues hi ha la d'intervenir en els espais de baixa densitat per dotar-los de serveis i equipaments, i, sobretot, en la ciutat per millorar-la. Precisament, la correcció és la línia de la Llei 3/2009, del 10 de març, de regularització i millora d'urbanitzacions amb dèficits urbanístics. Segons Dioni, en molts casos en les urbanitzacions disperses hi viu gent amb un nivell adquisitiu molt baix. Els habitatges dels pares que van néixer com a segona residència van passar a ser residències habituals sobretot en el període de la bombolla immobiliària. Nel·lo en presenta un exemple: «Els pares, se'n van anar a viure al terreny [el tros de terra que s'havien comprat per fer-se una segona residència], i van deixar la casa a l'Hospitalet o Santa Coloma als fills. Ara, els pares es troben que encara són molt més vells, i et trobes amb una senyora vídua que no pot conduir, i no té manera d'arribar al CAP». Determina així que es tracta d'un «problema social gravíssim», que s'allargarà durant anys, i que requereix intervenir-hi.

Una de les estratègies per corregir la situació, segons Cruz, és dotar les urbanitzacions de més caràcter urbà, i cal fer-ho amb mesures que s'ajustin a la diversitat de les urbanitzacions. Així, les més aïllades s'hauran de contenir, mentre que en els «espais de cruïlla» es podrà densificar ?d'una manera molt quirúrgica per minimitzar l'impacte ambiental de la construcció? i introduir usos diversos per trencar amb el monocultiu residencial. «Les benzineres amb el petit supermercat són el gran centre comercial d'aquests entorns de baixa densitat i potser han de ser al centre. Potser hem de posar algun equipament al seu voltant per fomentar espais de trobada», va dir Cruz. En termes ambientals, s'ha de reduir el consum d'aigua de les piscines, i, sobretot, millorar la relació de les urbanitzacions amb el seu entorn natural per evitar incendis i les plagues, com la del

mosquit tigre.

L'impacte de la pandèmia de la covid

La crisi sanitària provocada per la covid va provocar més interès per traslladar-se cap a les urbanitzacions, però ara les possibilitats de fer-ho són menors. A *La España de las piscinas*, Dioni explica que les ciutats més denses són vistes com un focus de mésinfecció. «La gent no ha marxat al camp», adverteix. Ell mateix, que és originari d'un poble de Zamora, assegura que «el món rural» s'ha extingit. A la gent de la seva edat, entre els 40 i els 50 anys, Dioni la defineix com «la generació EGB», i assenjala com han marxat de les ciutats cap a les àrees urbanes. Així mateix, explica que s'han trobat amb les «expectatives frustrades» d'una classe mitjana amb aspiracions que buscava un somni de xalet amb piscina i que s'ha trobat que la urbanització on viu no s'ha convertit en ciutat, ni s'ha revalorat, i que passen hores dins el cotxe. També apunta que allà on sigui possible, on el model ho permeti, se seguirà creixent d'aquesta manera, com pot ser a Madrid i Andalusia.

Quina és la perspectiva de futur de la gestió de la urbanització dispersa en temps de sequera, emergència climàtica i migracions? Com recorda Nel·lo, actualment a Catalunya hi viuen 80.000 persones amb dèficits urbanístics en una superfície d'unes 10.000 hectàrees, equivalents a la ciutat de Barcelona. Quines polítiques creu que s'hi podrien aplicar? Una seria la densificació, però això no vol dir augmentar la població sinó compactar els usos de l'espai. En aquest sentit, caldria desenvolupar el que plantejava la llei d'urbanitzacions i que no es va aplicar: «el planejament territorial a Catalunya marca els espais oberts que no es podran ocupar. S'ha fet una protecció bastant efectiva del que queda, que és poc, del sol litoral. Ara, la feina per fer és ingent». Caldria readaptar tots els planejaments municipals al planejament territorial i a la Llei de regularització i millora d'urbanitzacions amb dèficits urbanístics, més del 60% dels quals estan pendents. També, caldria millorar «moltíssim» la xarxa d'infraestructures del transport, perquè la població i l'activitat tendeixen a concentrar-se a prop dels accessos al transport públic. Si la xarxa ferroviària fos més potent, seria possible potenciar el desenvolupament de les localitats mitjanes: «Si ens preo-cupa la urbanització dispersa, el que s'ha de fer essencialment és veure com millorem les condicions de vida en la concentrada: les condicions de vida a la ciutat. I això vol dir rehabilitació de barris, això vol dir millora de serveis i això vol dir, essencialment, polítiques d'habitatge assequible a la ciutat».

Cruz coincideix amb Nel·lo en el fet que cal millorar les ciutats. Així, descarta la possibilitat de fer habitatges protegits als municipis, a vegades com una estratègia per retenir la població més jove. «En termes de gestió de la baixa densitat», explica, «els municipis són els que tenen el problema directe, així que intenten donar-hi resposta de formes més o menys individuals». Tot i les especificitats, Cruz apunta que les problemàtiques de les urbanitzacions són compartides i reclama uns «criteris globals» dins la llei d'urbanitzacions per afrontar-ho. Revisar els plans territorials des d'una escala superior a la municipal permetria intervenir-hi d'una manera «quirúrgica» i «anar rescatant alguns dels sols que no han estat encara reblits en certes urbanitzacions i fer una feina més d'anar salvant uns entorns que fins ara no havíem fet», diu Cruz. «Crec que aquesta escala territorial, i això vol dir ser a la taula de la Generalitat de Catalunya, és necessària perquè el fenomen, com hem explicat, és molt ampli». Per a Cruz, el reforç del caràcter urbà de les urbanitzacions disperses és capital per afrontar la qüestió energètica i de recursos d'aigua i vegetació. «És indispensable reordenar, readaptar els patrons de mobilitat i identificar aquells punts de dotació de transport públic o de foment de la bicicleta, si cal, elèctrica, el planejament dels busos a demanda. Hi ha municipis de baixa densitat que ja estan treballant en aquesta qüestió, i després la qüestió de les xarxes comunitàries.»

En canvi, Dioni és més pessimista: «Per revertir, s'ha de tenir una ciutat on tornar. I no hi és. No és accessible, la ciutat. Tot això ja li va bé a la indústria immobiliària. Continuem venent Barcelona a la gent de fora i la gent de Barcelona que marxi i fem una altra urbanització». Les conseqüències de tot això ja són aquí: són de caràcter ecològic, amb l'emergència climàtica, però també cultural, una altra vegada amb el sentiment de desafecció. «La capital del meu país ja no em pertany. La capital del meu país

ja no parla el meu idioma. Ja no es parla català a Barcelona. Si converteixes un lloc en un resort, no pots controlar la llengua dels clients. No és la teva llengua, has venut la ciutat. Ja no tinc aquesta vinculació. I un altre aspecte negatiu d'això és la desunió de la joventut. «Perquè hi hagi

A

cultura, la gent jove ha d'estar junta. Si està dispersa, es dispersa tot. Es dispersa el comerç, l'existència dels cinemes... La cultura sorgeix de gent de vint anys que s'ajunta. Si la gent jove no pot trobar-se a la ciutat, això serà un problema cultural». Pensant en les eleccions europees, Dioni recorda l'eslògan de Matteo Salvini d'«A la defensa de la casa i el cotxe dels italians»: «És una metàfora política. Si et diuen que la mobilitat s'ha de tallar, això és una castració simbòlica», conclou Dioni.

Com a contrapunt d'aquest bany de realitat, Cruz nega que no hi hagi res a fer, i reivindica el «pes polític» que poden tenir l'urbanisme i els tècnics a l'hora de plantejar alternatives: davant alcaldes i alcaldesses, «hem plantejat limitacions de passos de vehicles en entorns urbans i l'eliminació de places d'aparcament i ens han dit que ni parlar de reduir cent places aquí i allà. I això és urbanisme i això és política. La manca de política és política», insisteix. Oriol també hi està d'acord: «No podem entendre el recorregut de la nostra dispersió urbana, ni les polítiques que hi hem d'aplicar, si no tenim en compte que parlem d'interessos socials, no dels interessos abstractes d'uns polítics o d'uns tècnics. Són els interessos de grups socials sobre el territori, que tindran més o menys dificultats per viure amb més o menys equitat. Hi ha un marge important, tot i les dificultats.»

Sigui com sigui, s'acosten anys intensos en la gestió d'aquests teixits: la densificació d'àrees de baixa densitat, la regeneració de teixits obsolets i la desclassificació de sectors urbanitzables aïllats o insostenibles són algunes de les claus del projecte de l'Agenda dels pobles i ciutats Catalunya 2050, d'acord amb Nova Agenda Urbana de Quito de l'any 2016 i el Pacte Verd Europeu. Així que indrets a vegades aïllats i degradats adquiriran una centralitat inèdita.

Antoni Ribas Tur, periodista, historiador de l'art i poeta. És redactor d'arts plàstiques i cultura del diari *Ara* des de la seva aparició el 2010. Ha publicat els poemaris *Mudances* (premi Baladre 2002, Institut d'Estudis Eivissencs); *Ciutats sense memòria* (premi Josep Maria López Picó i Vila de Vallirana 2005, Proa), i *Les despulles d'un somni* (XIII premi de poesia Joan Perucho Vila d'Ascó 2018, Edicions Saldonar).

Recordeu que podeu adquirir la revista aquí i també subscriure-vos-hi AQUÍ.